

справа, що насильне забрання таких високоосвічених кадрів ослаблювало саму Українську православну церкву, залишало її без еліти. І хто зна, які б ще твори світового значення мало б Українське православ'я, коли б такі вчені, як Туптало, Тодорський та ін. не витрачали свою енергію і талант на місіонерську роботу на чужині, а працювали на рідній землі.

Сьогодні як ніколи нам потрібне знання і осмислення української минувшини. Але розглядаючи Українське православ'я через призму сьогодення, мусимо пам'ятати, що нині питання про відродження обрядово-культурної сфери Православної Церкви в тій мірі, у якій ці особливості існували в XVII столітті не стоїть. Адже церковне життя пішло далеко вперед і багато чого із Українського православ'я, безсумнівно, з часом зникло б саме, а дещо, якби не його нищення ворогами українськості, залишилося б існувати у частково видозміненому вигляді й донині. Тому говорити сьогодні про відродження Українського православ'я ми можемо лише на рівні відродження основних тенденцій його розвитку, таких його рис, як демократизм, соборноправність, толерантність, гуманізм, органічне включення елементів української культури у церковний культ, мистецтво тощо. Лише за цих умов Церква зможе зберігати та конденсувати духовні сили українського народу, бути його органічним еством. Лише таким шляхом і лише в такий спосіб православ'я в Україні зможе позбутися московської "опіки", перейняти у РПЦ естафету реального лідерства у православному світі. Потенціал для цього в Українського православ'я надто великий і свого часу історією підтверджений.

*М.Бабій, О.Карагодіна, А.Колодний, П.Косуха,
Л.Филипович*

НОВІ РЕЛІГІЙНІ ТЕЧІЇ І КУЛЬТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

(за матеріалами соціологічних досліджень)

В контексті сучасних світових релігійних процесів Україна в останні роки стала полем активної уваги з боку різних нетрадиційних і новітніх релігійних течій. За даними Державного Комітету України в справах релігій, станом на 1 січня 1995 року в Україні зареєстровано 147 неохристиянських громад, 52 громади орієнталістського напрямку, 23 громади РУНВіри тощо. І хоча у поліконфесійному середовищі України доля таких течій незначна (3%), але їх діяльність не можна не враховувати в державно-церковній

політиці при розв'язанні завдань побудови демократичного суспільства.

Нова ситуація, що склалася в релігійній сфері, ускладнюється соціально-економічною і політичною нестабільністю суспільства, девальвацією попередньої системи цінностей, ідеологічним вакуумом, що виник в результаті цього, кризою традиційних церков і, як наслідок, активним і зацікавленим вторгненням на канонічний простір останніх міжнародних релігійних центрів, неорелігійних рухів.

Причини появи і поширення в Україні нетрадиційних вірувань різнопланові. Деякі з них добре відомі - криза традиційної релігійності, наслідки панування тоталітарного режиму, зокрема, декретованого світоглядного монізму, цілеспрямованої атеїзації суспільства, сучасна соціальна нестабільність та ін. Але є ще й слабо вивчені психологічні моменти внутрішнього життя людини, що визначають напрям її пошуків духовно-ціннісних орієнтирів. Релігійним неорухам притаманні і певні специфічні ознаки. В Україні їх поява співпала з періодом релігійного відродження, а тому може розглядатися як прояв плюралізації релігійного життя.

Варто врахувати й таке: на Заході новітні релігійні течії постали певною альтернативою існуючим традиційним релігіям. На наших же теренах вони виникали і як протест проти комуністичної ідеології, і як форма своєрідного дисидентства. Якщо в зарубіжних країнах приплив вірних до неорелігій відбувся за рахунок віруючих, які йшли по шляху переосмислення офіційних церковних доктрин і релігійної символіки та їх раціоналізації або ж розмивання системи догматичних релігійних норм, то в нас неорелігійні рухи поповнювалися переважно за рахунок невіруючих, а іноді й колишніх атеїстів, тобто тих, хто не мав попереднього релігійного досвіду. Окрім цього деякі новітні рухи в Україні мають чисто прикладну спрямованість, вони сприймаються до певної міри як форма фізичного і психічного оздоровлення (йога, медитація тощо). Майже всі неорелігійні рухи прийшли в Україну через посередників, скажімо так, не безпосередньо від гуру - вчителя, а від його західних учнів.

Відносна легкість проникнення в нашу країну неорелігій пояснюється також географічною специфікою України, яка в силу свого межового стану між Сходом і Заходом була відкрита різним впливам. Це сформувало у нашого народу певний плюралізм світогляду, світоглядну відкритість, терпиме ставлення до інакомислення, в т.ч. і релігійного, що, як правило, співпадає з неорелігійними орієнтаціями.

Аналіз сучасного стану нетрадиційної релігійності дає можливість виявити його характер, специфіку діяльності цих течій в нових історичних умовах, їхні взаємини з суспільним середовищем, зокрема з державними структурами.

В ході вивчення нетрадиційної релігійності переважно в Києві, Львові, Одесі, Донецьку, Миколаєві та Севастополі виявлено цікаву соціально-демографічну характеристику її носіїв. Більше половини складу нових течій (51%) становлять молоді люди віком від 20 до 29 років, значною є й середня вікова група (від 30 до 49 років) - 38,2%. Вражає високий освітній рівень респондентів - з вищою та незакінченною вищою освітою (54,1%). Це не випадково з огляду на те, що представники інтелігенції (педагоги, наукова і художня інтелігенція та ін.) становлять 29,2% всіх опитаних, ще 21,5% респондентів - це переважно студенти. Цікаво, що серед опитаних робітників виявлено всього 9,1%, службовців - 6,7%, працівників сільського господарства - 0,7%. У складі нетрадиційних громад і груп досить високою є питома вага росіян - 33,9% (проти 47% українців). Хоч тут певним чином позначилася та обставина, що більшість респондентів становили мешканці південних міст України, варто зробити припущення: частина молодих росіян, які не проймаються ідеями національного відродження України, скоріше будуть звертатися до неорелігійних утворень з їх акцентами на космополітичних ідеях, ідеях загальної рівності тощо.

Опитування виявило велику релігійну активність прихильників неорелігій. Біля третини з опитаних (30,2%) займаються як культовою, так і позакультовою діяльністю. Та чи не найактивніші тут опитані крішнаїти і буддисти (50%). Неопротестанти, безумовно, перевагу віддають євангелізаційній роботі серед населення (40,6% респондентів). Крішнаїти (47,5%) та неопротестанти (57,9%) повідомили, що ведуть активну благодійно-милосердницьку роботу. До речі, на запитання, в яких видах громадської діяльності вони беруть участь, майже половина (49,3%) відзначили, що стоять осторонь будь-яких суспільно-політичних заходів.

Вирізняючи свою віру з-поміж інших, в тому числі традиційних релігійних напрямів, багато нових течій (наприклад, Церква Повного Євангелія, Церква Христа) відстоюють концепцію відродження християнства у первісному вигляді. Проте багато з них свідомі того, що віра, яку вони сповідують, ще не відіграє суттєвої ролі в українському суспільстві (31,9%). Лише 12,4% опитаних переконані, що їхня віра - це нове явище в духовному житті нашого народу.

Представники неорелігій враховують непросту релігійну ситуацію в Україні, зокрема наявні непорозуміння у міжконфесійних відносинах, а тому постійно турбуються про створення собі своєрідного позитивного іміджу серед населення. Крішнаїти, представники Церкви Єднання, різні неопротестантські течії виявляють зацікавлення справами духовно-національного відродження України. Вони охоче йдуть на співпрацю з громадськими, науковими та іншими організаціями, всіляко демонструють свою лояльність до державних структур. Найчастіше у них конфлікти ви-

никають лише з батьками, але на це вказало тільки 4,4% від усіх опитаних. В цілому ж на безконфліктності з державними органами наголосило 49,7% респондентів, майже стільки ж (49%) - з керівництвом на роботі.

Разом з тим активність неорелігійних утворень (місіонерство, проповідництво, розповсюдження друкованої продукції), цілеспрямована орієнтація на молодь, інтелектуальну частину суспільства, використання деякими з течій в богослужіннях, культовій практиці "техніки" активного психологічного впливу, жорсткий авторитаризм лідерів, строга дисципліна, постійна увага до поведінки своїх членів, неврахування в своїй діяльності традицій країни, зумовили неоднозначність оцінок діяльності неорелігій, прояву крайніх форм несприйняття їх.

У виступах, публікаціях керівників традиційних для України конфесій, зокрема православних і католицьких церков, звучить явна нетерпимість до неорелігійних спільнот, діяльність останніх характеризується як антиукраїнська, така, що наносить шкоду процесу державотворення, як неправомірне вторгнення на канонічну територію православ'я і т.ін. Нечіткість у ставленні державних органів до діяльності зарубіжних релігійних місій, неорелігійних груп православними ієрархами розцінюється як факт сприяння ними "купівлі і продажу душ українців", як байдужість до "духовної агресії з-за кордону".

Останнім часом все відчутнішим стає тиск на державні органи як з боку традиційних церков, так і окремих політичних партій і організацій, а також громадських об'єднань батьків, діти яких стали членами неорелігійних груп. Відчувається цілеспрямоване формування негативної громадської думки щодо діяльності неорелігійних спільнот, причому без будь-якої диференціації, хоча саме поняття "неорелігії" характеризує широку палітру і розмаїття культової практики. Не випадково немало опитаних представників неорелігійних груп повідомили, що вони відчувають з боку окремих державних органів влади прояви нетерпимості (14,8%), свавілля (15,4%), упередженість (29,5%), надання переваг традиційним релігіям (36,2%). При цьому характерним є те, що майже 60% респондентів практично не знайомі з основними положеннями Закону про свободу совісті, до 10% не знають про його існування.

В засобах масової інформації почастишали прямі заклики до заборони діяльності неорелігійних утворень в Україні, до введення особливого, жорсткого механізму їх легалізації, певних обмежень їхньої діяльності. Всі нові релігійні течії іменуються не інакше як тоталітарні, деструктивні, психологічно шкідливі тощо. При цьому віднесення тієї чи іншої групи до певного типу частіше всього будується на емоціях, суб'єктивних оцінках, а не реальних фактах, пов'язаних з їх діяльністю.

Нетерпиме ставлення окремих історично традиційних церков до неорелігійних утворень породжує негативні тенденції (як зворотню реакцію) в останніх - внутрішню замкненість, настороженість, відстороненість від громадських справ тощо. Проте характерним є те, що 85,6% опитаних прихильників неорелігійних груп позитивно (з повагою) ставляться до послідовників інших віросповідань.

Аналіз нетрадиційної релігійності дозволяє спрогнозувати можливі явища і процеси в цьому середовищі на найближчу перспективу. Тенденція до розширення кордонів поліконфесійності на релігійній карті України має незворотний характер. Протягом ближчих років релігійний інноваційний процес (релігієтворення) буде продовжуватися з різною мірою інтенсивності, хоч загалом він вже дещо стабілізувався, а по деяких течіях йде на спад.

З боку модернових релігійних утворень можна чекати активного пошуку форм взаємовідносин з державою, громадськістю, традиційними церквами. Більшість неорелігій, щоб зберегтися і функціонувати в сучасних умовах, змушені будуть вписуватися в конкретну соціально-економічну, політичну та ідеологічну ситуацію, пристосовуватися до вимог часу.

Не просто складатимуться стосунки у них з державою, що пояснюється відсутністю в Україні чіткої державної політики щодо релігії і церкви. Оскільки багато місцевих владних структур не дотримуються існуючого законодавства, то це штовхає окремі неорелігійні громади на порушення законів, спричиняє непорозуміння з органами влади, які зволікають з реєстрацією, дозволом на будівництво культових споруд тощо. Сьогодні нетрадиційні релігії виборюють право на існування, і ця тенденція збережеться й надалі, якщо не закон, а особисте - емоційне (подобається - не подобається) і політико-прагматичне (вигідно - не вигідно) - відношення державного чиновника буде визначати долю тієї чи іншої громади. На наш погляд, роль держави в цих справах має обмежитися контролем за дотриманням законів про свободу совісті, просвітницько-інформативною і соціально-психологічною (створення спеціальних центрів психологічної експертизи і реабілітації) функціями.

З інтенсифікацією релігійного життя в країні нововведення, які привносять неорелігії в нашу ментальність, можуть сприяти поляризації громадської думки. Виникатимуть, з одного боку, організації типу "Порятунок", що активно борються з "псевдокультурами", "деструктивними сектами", з іншого - такі об'єднання, як клуб "Відкритий світ", що залучає до співробітництва і консолідації всі нетрадиційні способи мислення.

В інтересах самих релігійних громад важливим є враховування наслідків діяльності екстремістських угруповань, коригування припливу до них людей, зокрема відвернення прийняття в громади людей випадкових, психічно хворих, прагматичних, по суті без-

релігійних осіб, з тим, щоб уникнути в майбутньому проявів релігійного фанатизму, екстремізму, зменшити зовнішню конфліктність і внутрішні протиріччя.

Напевне з часом зполяризується ставлення і традиційних церков до неорелігій. Прихильники ортодоксії - традиціоналісти і на далі вважатимуть все новітнє в сфері релігії “диявольськими підступами”, поганством. Ліберальні модерністи при однозначному визнанні істинності саме свого віровчення можуть погодитися з правом неорелігій на існування як одним з напрямів духовних пошуків людини.

З усього вищезазначеного можна зробити певні висновки та пропозиції:

1. Релігійна плюралізація суспільства, колізії, які її супроводжують, потребують розробки і реалізації чіткої державної політики щодо релігії і церкви, в т.ч. і неорелігійних утворень. В цьому контексті потребує суттєвих доповнень Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації", підготовка відповідних підзаконних актів щодо тлумачення його статей, розробка чіткого механізму функціонування цього закону. Важливою постає проблема доповнення Закону статтями, які б визначили ступінь відповідальності (адміністративної, кримінальної) за його порушення як з боку державних органів, релігійних організацій, так і окремих посадових осіб, керівників релігійних об'єднань, віруючих, невіруючих.

2. Законодавчі акти щодо свободи совісті, свободи релігій мають бути вільні від поділу віросповідних напрямів на традиційні та нетрадиційні, історичні та неорелігійні. Має бути забезпечена рівність усіх без винятку віросповідань перед Законом незалежно від їх чисельності, часу заснування, конфесійної належності.

3. Актуальною залишається проблема унеможливлення втручання державних структур усіх рівнів у внутрішньоцерковні справи, їхню канонічну діяльність. Законодавчої заборони потребують будь-які спроби регіонального законодавчого регулювання діяльності релігійних організацій (за винятком розв'язання проблем, визначених Законом). Усі раніше прийняті місцевими органами влади рішення, розпорядження, що суперечать Закону, мають бути відмінені. Забороненими в Україні мають бути будь-які спроби політизації релігійних об'єднань.

4. Закон має більш чітко регулювати діяльність (місіонерську, проповідницьку, благодійницьку та ін.) зарубіжних місій і центрів, функціонування їх представництв на території України. Має бути законодавчо зафіксовано, за яких умов ця діяльність можлива, а за яких не дозволяється, а також відповідальність за порушення законів України.

5. Потребує удосконалення механізм реєстрації релігійних об'єднань (без особливого акценту на неорелігійні утворення). На-

буття статусу юридичної особи тією чи іншою релігійною групою, громадою має передбачати (як законодавчий принцип) експертне вивчення практики їхньої діяльності, статутних положень, їх відповідності положенням законодавчих актів України щодо забезпечення прав особи, її морального і фізичного здоров'я. В окремих випадках за рекомендацією експертів реєстрація може бути затримана для приведення практики діяльності релігійних об'єднань, центрів, груп у відповідність із Законом. При цьому мають бути визначені також чіткі критерії, що дають змогу органам влади або ж суду призупиняти діяльність релігійних організацій (зняття їх з реєстрації).

6. Визначення тоталітарного, деструктивного, суспільно небезпечного характеру діяльності тих чи інших релігійних новоутворень може давати *лише суд* за поданням відповідних державних органів на основі глибокого експертного вивчення їх діяльності.

7. Важливу роллю постає необхідність вивчення юридичної практики щодо релігійних об'єднань, зокрема неорелігійних спільнот, в інших країнах, приведення нашого законодавства у відповідність з визнаними Україною нормами міжнародного права відповідних декларацій, пактів, договорів, що стосуються проблем свободи совісті, віросповідань, ліквідації всіх форм нетерпимості, дискримінації на підставі релігій і переконань людини.

8. Держава має активно сприяти формуванню в суспільстві атмосфери толерантності, відповідальності, витримки, виваженості, культури взаємовідносин між конфесіями, церквами; релігійними організаціями і державними органами, суспільними, політичними інститутами.

9. Аналіз ситуації на місцях свідчить, що нинішній депутатський корпус місцевих рад і працівники місцевої виконавчої влади недостатньо обізнані як в цілому з релігійною ситуацією та релігійними проблемами в Україні, так і особливо з діяльністю нових церков, релігійних місій, громад і груп, і тому при розв'язанні релігійних питань часто приймають некомпетентні рішення. Потрібне релігієзнавче навчання народних депутатів і працівників держадміністрації всіх рівнів в областях і районах. Започатковані державними органами семінари з проблем державно-церковних стосунків в Україні заслуговують підтримки, потребують системності.

10. Оскільки процеси нетрадиційної релігійності як на особистісному, так і на інституційному рівнях перебувають у динаміці, вони мають бути об'єктом постійного оперативного вивчення. Проблему можна було б розв'язати утворенням або міжвідомчого центру з вивчення неорелігійних процесів, або відповідного підрозділу (з додатковим фінансуванням) з дослідження неорелігій в контексті суспільно-політичних процесів в структурі Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України.